

Matoš i Lars von Trier

Bosanac, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:799374>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-02-21**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Valentina Bosanac
Matoš i Lars von Trier
Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Goran Rem
Osijek, 2021.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Valentina Bosanac
Matoš i Lars von Trier
Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologija, grana kroatistike

Mentor: prof. dr. sc. Goran Rem
Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 27.8.2021.

Naleutina Boranac, 0122228709

ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. MATOŠ I VON TRIER	2
3. NARATIVNE JEDINICE	4
3. 1. Psihemska narativna figura.....	4
3. 2. Ontemska narativna figura.....	6
3. 3. Sociemska narativna figura	8
4. TEKSTUALNE STRUKTURE	10
4. 1. Forma.....	10
4. 2. Subjekt.....	13
4. 3. Tema	14
5. ZAKLJUČAK	17
6. LITERATURA.....	18
6. 1. Knjige	18
6. 2. Izvorni znanstveni članci u časopisu	18
6. 3. Radovi u zborniku	18
6. 4. Mrežni izvori	18

SAŽETAK

Svrha je ovog završnog rada interpretirati i usporediti putopis Antuna Gustava Matoša *Oko Lobora*, pjesnički tekst *Mrtvac* Vladimira Vidrića i film *Melancholia* redatelja Lars von Triera. Cilj je ovoga završnog rada usporediti, tj. analizirati putopis, pjesnički tekst i film pomoću narativnih figura, a to su psihemska, sociemska i ontemska te pomoću tekstualnih struktura, a to su forma, stil, subjekt i tema. Budući da je stil uklopljen u ostale tekstualne strukture, on se neće analizirati zasebno. Stil je, kao posljednja tekstualna struktura, karakterističan način izražavanja u književnosti, a ujedno i pisanja koji obilježavaju jezično izražavanje i uporabu stilskih figura. Na početku ovoga rada prikazani su život i stvaralaštvo književnika Antuna Gustava Matoša i redatelja Lars von Triera. Iako pripadaju različitim rodovima umjetnosti, pjesnički tekst i putopis književnom rodu, a film filmskome rodu, ipak će se uočiti mnoge sličnosti. Usporednom se analizom Matoševog putopisa, Vidrićevog pjesničkog teksta te filma *Melancholia* narativne figure najlakše uočavaju u filmu jer film karakterizira vizualni kod pa je prema tome lako prepoznati osobnost (psihem), skupnost (sociem), opstojanje (ontem). S druge strane, tekstualne su strukture najprepoznatljivije u pjesničkom tekstu i putopisu. Forma je prva tekstualna struktura kojom se iskazuje kako je tekst oblikovan. Tema kao tekstualna struktura ističe ono o čemu tekstovi govore dok je subjektna struktura najsloženija jer je povezana s ostalim tekstualnim strukturama.

Ključne riječi: putopis, pjesnički tekst, film, narativne figure, tekstualne strukture

1. UVOD

U ovome će se završnom radu uspoređivati putopis, pjesnički tekst i film. Polazna će literatura za interpretiranje pjesničkog teksta biti *Kompozicija lirske pjesme* Josipa Užarevića, a pri analiziranju filma koristit će se *Osnove teorije filma* Ante Peterlića. Ovaj se završni rad sastoji od tri glavna dijela. U prvom će se dijelu prikazati Matoševo književno stvaralaštvo, a smatra ga se središnjom figurom hrvatske književnosti u razdoblju moderne. U istom će se dijelu rada nešto više reći i o mnogo puta nagrađivanom danskom filmskom redatelju Lars von Trieru. Glavni se dio rada sastoji od dvije velike cjeline podijeljene na nekoliko poglavlja. Prvi dio odnosi se na narativne figure, a to su psihemska, sociemska i ontemska narativna figura pomoću kojih će se ukazati na sličnosti i razlike među predlošcima. Pomoću tekstualnih struktura, a to su forma, subjekt i tema usporedit će se i analizirati putopis *Oko Lobora*, pjesnički tekst *Mrtvac* te film *Melancholia*. Najuočljivije sličnosti među navedenim predlošcima svakako su na razini teme budući da sva tri predložka sadržavaju iste ili slične motive, a najveće se razlike uočavaju na razini forme. Na kraju se ovog završnog rada donosi zaključak te popis korištene literature.

2. MATOŠ I VON TRIER

Antun Gustav Matoš (1873–1914) smatra se „središnjom figurom hrvatske književnosti na prijelazu 19. i 20. stoljeća.“ (Beck, 2016: 29), prvenstveno zbog „cizeliranih soneta, predavangardne poeme *Móra*, impresionističkih putopisa i simbolističke proze.“ (Oraić Tolić, 2013: 15). Matoš je bio pjesnik, novelist, feljtonist, esejist, putopisac i zbog toga zaslužen nosi titulu jednog od najboljih hrvatskih književnika. „Kada se 1892. devetnaestogodišnji Antun Gustav Matoš u „Vijencu“ oglasio pripovijetkom *Moć savjesti*, malo je tko mogao slutiti da počinje nastajati jedan od najvažnijih opusa cjelokupne hrvatske književnosti. Kada je 1914. Matoš umro, mnogima je bilo jasno da se u te 22 godine bitno izmijenila njezina slika te da će Matoševa zvijezda još dugo obasjavati naše literarno nebo.“ (Bagić, 2016: 9). Antun Gustav Matoš svakako je središnja osoba hrvatske moderne, ali i najodličniji stilist hrvatske književnosti.

S druge strane, Lars von Trier¹ danski je filmski redatelj i scenarist. Diplomirao je 1983. na Danskoj filmskoj akademiji. Rođen je 30. travnja 1956. godine u Kopenhagenu kao Lars Trier. U svojim je ranijim djelima „*Epidemija (Epidemic, 1987.)* i *Europa (1991.)* kombinirao je naslijeđe njemačkog ekspresionizma, a *Medeja (Medea, 1987.)* osuvremenjena je transpozicija Euripidove tragedije, dok televizijska serija *Kraljevstvo (Riget, 1994.)* dekonstruira stil *soap opera*“².

Matoš je u književnost ušao 1892. godine s pripovijetkom *Moć savjesti* koja označuje početak razdoblja hrvatske moderne, a von Trierov prvi poznatiji film jest *Element zločina*. Što se tiče Matoševe proze, ona je obilježena tematikom hrvatskog stanovništva i hrvatskih krajeva. Prozne su teme još i društveni problemi, motivi ljubavi, ali i smrti. Matoš je inovator u putopisnoj prozi. Motiv krajolika uvodi kao samostalnu temu što se očituje i u lirskom putopisu *Oko Lobora*. Von Trierovi filmovi poznati su po svojim žanrovskim i tehničkim inovacijama, po ispitivanju egzistencijalnih, društvenih i političkih pitanja. Neke su od najčešćih tema von Trierovih filmova milosrđe, žrtve i psihičko stanje protagonista.

Iako je Matoš pisao novele, kritičke članke, putopise, feljtone, redovno ih objavljivao, ipak se pjesništvom počeo baviti nešto kasnije, početkom 20. stoljeća. Prva je objavljena pjesma bila

¹ podatke navodi *Hrvatska enciklopedija*: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62257>, pristupljeno: 25.8.2021.

² podaci preuzeti s: *Hrvatska enciklopedija*: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62257>, pristupljeno: 25.8.2021.

Hrastovački nokturno. Lars von Trier svoj je najveći međunarodni uspjeh postigao trilogijom *Zlatno srce*. Matoš je jedan od najznačajnijih kritičara u hrvatskoj književnosti. Vodio se nacionalnim i artistskim kriterijima, a ujedno je njegovao impresionističku kritiku. Nerijetko je pisao i o političkim temama. Matoš je znatno modernizirao hrvatsku književnost, nametnuo se kao uzor mnogim mlađim piscima i uspostavio umjetničke kriterije kao glavni element literarnoga teksta. Teško je i navesti sve Matoševe tekstove jer je njegov književni popis, tj. opus doista opširan. Neki su od najpoznatijih i najvažnijih tekstova *Utjeha kose*, *Cvijet s raskršća*, *Camao*, *Kip domovine vu početku leta 188**, *Nokturno* itd.³.

Von Trierov film o kojemu će više biti riječi u nastavku ovog završnog rada jest *Melancholia* (*Melankolija*). Ovaj je film dio trilogije *Depresija*. Trilogija se sastoji još od dva filma, a to su *Antichrist* (*Antikrist*) i *Nymphomaniac* (*Nimfomanka*). Ova se tri filma bave likovima koji na različite načine pate od depresije ili tuge. 2011. godine von Trier objavljuje psihološku dramu *Melancholia*. *Melancholia* je i znanstveno-fantastični dramski umjetnički film. U samom uvodu u film uočen je i jedan intermedijalni element. Naime, uvodne slike filma prati pozadinska glazba, a ta je glazba iz uvoda u operu Richarda Wagnera *Tristan und Isolde*. Važno je istaknuti i hrvatskog pjesnika Vladimira Vidrića (1875.-1909.) čiji će se pjesnički tekst *Mrtvac* također interpretirati u ovome završnome radu. „Jezgru Vidrićeve lirike čini dvadeset i pet pjesama koje je pjesnik izdao o vlastitu trošku u jedinoj svojoj zbirci (Zagreb 1907.). Uvrštene pjesme pisane su u razdoblju od 1896. do 1907. godine. (Užarević, 1997: 347). Vidrićeva lirika dijeli se u nekoliko tematsko-motivskih područja. Prvo problematizira samu poeziju i status pjesnika koji se shvaća kao vizionarski posrednik između božanskih visina i slobode i ljudske ograničenosti, prolaznosti i smrtnosti, a drugo obuhvaća pjesme u kojima je Vidrić osebujno rekonstruirao grčke, rimske, srednjovjekovne mitološke tradicije. Manji su motivski kompleksi pejzažna lirika, erotsko-ljubavna lirika usredotočena na fenomen ženskoga tijela koje Vidrić idealizira te svojevrsni lirski portreti⁴.

³podatke navodi: *Hrvatska enciklopedija*: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=39480>, pristupljeno: 25.8.2021.

⁴ podatke navodi: *Hrvatska enciklopedija*: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64546>, pristupljeno: 25.8.2021.

3. NARATIVNE JEDINICE

Narativne jedinice, tj. narativne figure za Peleša predstavljaju pojedinačnost pripovjednog teksta, odnosno kategoriju koja „omogućuje da se teme ili tematske jedinice ne samo drukčije imenuju, nego i da se rasporede prema vrstama, odnosno semantičkoj razini kojoj pripadaju“ (Peleš, 1999: 221, 228). Peleš (1999: 222, 228) navodi tri narativne figure – osobnosti, skupnosti i opstojanja⁵, koje je u daljnjem procesu imenovao kao izvedenice koje je oblikovao pomoću prvog članka *psih-* koji označava osobnost, *soci-* koji označava skupnost, *ont-* koji označava opstojanje i drugog članka *-em* koji dolazi od leksema *semem*. Tim postupkom dobili smo složenice psihem, sociem i ontem. Na temelju tih triju vrsta značenjskih sastavnica, Peleš (1999: 228) određuje i tri vrste narativnih figura, a to su psihemska, sociemska i ontemaska.

Psihemsku narativnu figuru Peleš određuje kao skup svojstava nekog lika, kao vlastito ime, kao lik. Sociemska narativna figura jest funkcija hijerarhijski nadređene jedinice skupine. Peleš također navodi sljedeće: „Približili smo se najvišoj semantičkoj razini pripovjednog teksta – ontemskoj, u koju se uključuju sociemska i njoj podređena psihemska narativna figura. Ono što se u suvremenoj tematologiji naziva općom temom djela ili „konkretnom univerzalijom“, ja ovdje imenujem ontemskom narativnom figurom.“ (Peleš, 1999: 254). Atributi psihemske i sociemske razine ulaze u značenjsko polje ontemске figure i tako neke značenjske jedinice dviju nižih ravni dijele svoje sastavnice s ontemskom figurom. Odnosi između semantičkih razina i njihovih figura pokazuju i o kakvom je romanu riječ.

3. 1. Psihemska narativna figura

Prema Pelešu, psihemska se narativna figura nalazi na prvoj, tj. najnižoj razini i njome se dobivaju jedinice s „najuzim semantičkim dijapazonom.“ (Peleš, 1999: 228). Psihemska je narativna figura najviše istaknuta u filmu *Melancholia*. Svakako su najistaknutiji psihemi u filmu Justine i Claire, dvije sestre. Psihem je u Matoševom putopisu *Oko Lobora* melankoličan budući da se prisjeća i opisuje ondašnje stanje Hrvatske, tj. dijeli svoja razmišljanja o tome kako vidi Hrvatsku toga vremena. Psihem, tj. lirski subjekt u Vidrićevom pjesničkom tekstu *Mrtvac* jest oboreni starac koji

⁵Narativne se figure mogu shvatiti kao pojedinačnosti koje obuhvaćaju likove, prostor i vrijeme, tj. kao one koje su im nadređene.

označava čovjeka koji je nemoćan, mrtav, iz čega iščitavamo bol skrivenu kroz cijeli pjesnički tekst. Justine u filmu *Melancholia* pratimo u njenom nemiru od samog početka svečanosti, točnije od proslave njenog vjenčanja. Odsutna je, tjeskobna i destruktivna, a u to stanje upada sve dublje tijekom večeri. U putopisu *Oko Lobora* kao psihemsku narativnu figuru možemo uzeti i narod kao jedno psihološko biće koje se uspoređuje s bolnom pjesmom kakva je i Vidrićev *Mrtvac: Narode ti si teška, monotona, izmučena i daleka pjesma, pjesma dublja od riječi, teška pjesma zemlje, naše teške zemlje, teška pjesma zemlje Hrvatske*. (Matoš, 2015: 63).

U filmu *Melancholia* Justine se zagledava u zvijezdu, tetura uokolo užarenih obraza i suznih očiju. Večera okuplja cijelu obitelj među kojom napetost neprestano raste. Majka je cinična i netolerantna, napušta slavlje; otac pije, Claire upozorava Justine na njeno ponašanje. Mladoženja također napušta slavlje. Zemlji se približava planet Melancholia, i dok John (Clarein muž) tješi obitelj kako će samo proći pored Zemlje, stanje se Justine pogoršava. Ostavljena bez posla, ali i bez mladoženje, Justine ostaje kod sestre ne bi li se oporavila. Justine ne može jesti, ne može hodati i ne može se otuširati. Osjeća da će planet Melancholia udariti u Zemlju. Kad postane jasno da će se apokalipsa dogoditi, uloge se mijenjaju – stanje se Justine popravlja, spremna je na najgore, a Claire postaje krhka, raspada se pod pritiskom. Iz navedenog je vidljivo da su psihemi spremni na nadolazeću apokalipsu što ujedno znači i smrt samih psihema.

Smrt je vidljiva i u pjesničkom tekstu *Mrtvac*, već iz samog naslova. Uspostavlja se suprotnost između prirode s jedne strane te smrtnog čovjeka s druge strane. Putopisac u tekstu *Oko Lobora* kritizira Hrvate koji su izgubili svoj identitet te nisu povezani s hrvatskim pejzažem što pokušava naglasiti biblijskim intertekstom: *Jer Hrvatska si bio i u Hrvatsku se moraš obratiti, neharni sine hrvatski!* (Matoš, 2015: 62). Time narod, kao još jedan psihem, poziva na pravi put kako bi ostali povezani sami sa sobom i hrvatskom zemljom: *Prah si bio i u prah ćeš se okrenuti. Tvoje tijelo, duša, srce, tvoje biće past će kao zrelo sjeme na starinu ove naše grude, i teško onome tko ostavlja jalov grob*. (Matoš, 2015: 62). U *Melancholiji* glavnu radnju vode ženski psihemi, tj. likovi, dok u putopisu *Oko Lobora* prevladava spominjanje muških psihemskih narativnih figura kao što su A. G. Matoš, Milovan Glišić, Đura Jakšić itd.

3. 2. Ontemska narativna figura

Sociemska i ontemska narativna figura nastaju na isti način tako da uopćavaju psihemsku narativnu figuru kao semantički najnižu. Što se tiče ontemske narativne figure u tekstu *Mrtvac*, ona je uočljiva kroz prikaze motiva, a s druge se strane u *Melancholiji* jasno vidi ontemska narativna figura jer je riječ je vizualnom prikazu radnje. U putopisu *Oko Lobora* jasno su prikazani ontemi. U Vidrićevoj pjesmi *Mrtvac* lirski subjekt leži na crnoj zemlji i prikazani su opisi prirode: *Crnom zemljom preoranom / Razlile se vode sjajne, / A oblaci nebom plove / U tišine veličajne.* (Vidrić, 2015: 17).

Radnja će se filma dugo vremena odvijati u domu Justineine sestre Claire gdje će se Claire brinuti o sestri. Uočavaju se i prizori iz kupaonice kako Claire kupa Justine koja nije sposobna niti hodati zbog svog razorenog psihičkog stanja. Budući da je Justine cijelo vrijeme zatvorena u kući, nema volje za izlaženjem izvan kuće i time upada u sve gore stanje svoje mentalne melankolije. Nakon nekog se vremena njeno psihičko stanje popravlja i ona počinje vrijeme provoditi u prirodi pa tako vidimo i prizor u kojemu Justine gola leži na kamenu pored jezera i upija mjesečeve zrake. Iz toga vidimo da ontem prirode i vanjskog okruženja počinje dobro djelovati na Justineino zdravlje i stanje. Nakon saznanja da je planet Melancholia sve bliže Zemlji, a sukladno tome da dolazi apokalipsa, Justine i Claire odlaze van i na golf terenu dočekaju smak svijeta i tako umiru.

U tekstu *Oko Lobora* pejzaž ima vrlo važnu ulogu, a samim time je priroda povezana s ontenskom narativnom figurom:

Sivi i mutni, mutni i sivi oblaci, a dobra cesta me vodi dolinom među brdima prama Loboru, grofovskom dvoru. Osim francuskoga sjeća me opisani ovaj kraj na bliže i bliskije pejzaže: na Šumadiju, na sela Bačevac, Šiljakovac i Borak, gdje također lutah, prisluškujući tamnim riječima zemlje ispod tamnih oblačina ispresijecanih zvucima uplašeni ptica selica. (Matoš, 2015: 62).

Kao glavnu oprjeku u ovome putopisu možemo istaknuti ontem Hrvatska-Srbija, ali i psiheme hrvatski narod nasuprot srpskom narodu, što je i u samom putopisu uočljivo:

Tamo Kosmaj, opjevan u pastirskoj idili Jovana Ilića, ovdje krajevi Bogovićeve pjesme i idile Fr. Markovića. I tu narod u ruhu teških zemljanih tonova kao u Šumadiji. I ovaj i onaj puk je buntovan, voli veselje, piće i nije iskorjenjiv, a glavno mu je obilježje osjećanje pravde i pravice, prelazeći u bolest nasljednog parničenja, inata i jala. (Matoš, 2015: 62).

Kroz cijeli je putopis vidljiva oprjeka između Hrvatske i Srbije dok se u pjesničkom tekstu *Mrtvac* osnovna suprotnost uspostavlja između neprolazne prirode, kozmosa i božanstva s jedne strane te smrtnog čovjeka s druge strane. Također u filmu *Melancholia* vidimo koliko je ontem prirode nadmoćniji u odnosu na psihem čovjeka. U filmu, ontem kao što su priroda i okruženje izvan kuće, zatvorenog prostora, dobro djeluje na psiheme, dok u putopisu opisi ontema negativno utječu na psihičko stanje glavnog psihema, tj. putopisca. Putopis započinje opisom krajolika čija je funkcija prikazivanje emocionalnog stanja lika te nam taj opis donosi tmurnu atmosferu punu čežnje. U pjesničkom je tekstu *Mrtvac* priroda svakako dominantan ontem. U tekstu *Oko Lobora* stalno je uočljiv ontem Hrvatska-Srbija, ali se opisivanje prostora seli na Oštrc-grad. Često se naglašava razlika hrvatskoga i srpskoga naroda:

Ali koja razlika između srpskog i hrvatskog ladanja! Tamo turovi, tu gaće; tamo previše, tu premalo slobode. Tamo hajduci, tu žandari. Tamo crkve prazne, tu — pune kao košnice. Tamo plemstvu ni traga ni glasa, tu plemstvo još uvijek gospoduje. (Matoš, 2015: 63).

Na samome se početku filma *Melancholia* uočava ontem, a to je Clareino imanje na kojemu se odvija svadbena proslava Justine i Michaela. Radnja se filma zatim premiješta u okružje Justineinog doma u kojemu se ona bori sa svojom depresivnošću i anksioznošću. U putopisu se glavni lik također bori sa svojim emocionalnim stanjem jer je rastrojen i pomalo ljut, daje kritiku sadašnjosti, a prisjeća se hrvatske prošlosti i opisuje propast i demoraliziranje plemstva. Emotivno je vezan uz svoj Labor:

Oblaci mutni, uzburkani oblaci, a nadesno, prama Ivančici, na puškomet pored glavne ceste, velika gospodska kuća u aristokratskoj savršenosti, žuti ponosni dvor pod zavjetrinom brda i u tišini mirnih, intimnih, nepomičnih borova. To je Lobor, kuća starih Keglevića. (Matoš, 2015: 64).

U putopisu uočavamo i opis parka kao jedan od ontema u kojem se nalazi glavni lik:

Oblaci, hladni, sivi, opasni oblaci, a ja i moja zabavna sjena pod crnogoricom malog parka iza Lobora. Nadesno žubor potoka sa žutim jaglacem i modrom jetrenkom. U parku samo jedan put, u polukrugu, bez klupa i polupanih, izlišnih kipova. Ima li što ugodnije i samotnije od zapuštenih starih gradina, gdje sa granja pada tišina kao tuga sa trepavica? (Matoš, 2015: 66).

Što se tiče pjesničkog teksta *Mrtvac*, vidljiva je ontemska oprjeka nebo-zemlja. Nebom plove divni oblaci, a na zemlji leži mrtvac iz čega zaključujemo da ono što je dobro pronalazimo u nebeskim visinama, a zlo se nalazi oko nas, na zemlji.

3. 3. Sociemska narativna figura

U tekstovima nemaju važnu ulogu samo psihemi kao pojedinačni karakteri nego i skupina koju onda Peleš (1999: 245) označuje kao sociemsku narativnu figuru i navodi da ona kao jezgru svog semantičkog polja ima ime neke skupine. Sociemska narativna figura tvori se kao figura više hijerarhijske razine „od semantičkih čestica ili semema koji pripadaju različitim psihemskim figurama.“ (Peleš, 1999: 246). Tako će u filmu *Melancholia* najočitiji primjer sociemske narativne figure biti sociem obitelji⁶. Sociemsku je narativnu figuru daleko najteže uočiti u pjesničkome tekstu *Mrtvac* budući da je lirski subjekt mrtav. U putopisu *Oko Lobora* imamo predstavljeno plemstvo kao sociem, a također se spominju i seljaci i građanstvo:

⁶ “Kao jezgre sociemskih narativnih figura javljaju se imenice u množini (građani, seljaci, učitelji itd.) jer bi se imenica u jednini (građanin, seljak, učitelj) odnosila na osobnost, tj. na psihemsku narativnu figuru.“ (Peleš, 1999: 247).

Plemstva, pravog hrvatskog i rodoljubivog više nemamo, a jakog i kulturnog građanstva u oskudici trgovine i industrije još ne stvorismo. Srbi barem imaju mladu i svjesnu trgovačku klasu, koja je danas kod njih aristokracija, vođa narodni. (Matoš, 2015: 67). Višem građanskom sloju, tj. obrazovanim dijelu stanovništva u putopisu svakako pripadaju spomenuti hrvatski književnici kao što su Kovačić, Đalski, Leskovar. Spominju se i trgovci itd.

U *Melancholiji*, budući da je riječ o sociemu obitelji, prepoznamo sestre Justine i Claire i njihove roditelje; s jedne strane neurotična majka Gaby, a s druge pasivni otac Dexter. U filmu se prepoznaje i sociem braka. Justine se udala za Michaela, ali se taj brak ubrzo raspao stoga nemamo čvrsto utvrđeni sociem bračnog zajedništva, iako je vidljivo da postoji. Claire je ipak drugačija od Justine. Ona ima muža Johna i sina Lea. Što se tiče uloge u društvu, može se jedino za Johna reći da pripada višem građanskom sloju jer posjeduje svoje veliko imanje i dakako, imućan je. Putopis *Oko Lobora* često uspoređuje Hrvate i Srbe i njihov međusobni odnos, kako psihema tako i ontema:

Oni su bogati seljaci, mi smo siromašni plemenitaši. Oni — bizantinci, mi — jezuite. Oni nas obično potcjenjuju, mi njih obično precjenjujemo. Oni su izvrsni, mi smo vrlo slabi trgovci. Oni imaju slobodu, ali nemaju pravog društva; mi nemamo slobode, ali imamo socijalnih lijepih središta, imamo društvo. Oni su parvenui, mi smo gentlemani. Oni su socijaliste, mi smo socijalni. Njihove su žene obično žene od dužnosti; naše su žene od ljubavi, i zato naš privatni život ima više poezije. Oni su realiste, mi — idealiste: najveći onda kad mislimo da to nijesmo. (Matoš, 2015: 63).

4. TEKSTUALNE STRUKTURE

Forma, tema, subjekt i stil tekstualne su strukture pomoću kojih ćemo usporediti film *Melancholia*, putopis *Oko Lobora* i pjesnički tekst *Mrtvac*. Navedene tekstualne strukture promatraju se kao „strukture koje na određeni način ostvaruju intermedijalne konstelacije, odnosno intermedijalnim su konstelacijama – ostvarene.“ (Rem, 2011: 40).

4. 1. Forma

Rem (2011: 133) navodi da je forma najjači indikator koda/jezika kojemu tekst pripada. Forma određuje je li riječ o poetskom, proznom ili dramskom tekstu. Forma je pjesničkih tekstova je po čemu se među svim književnim vrstama pjesma najlakše uočava. Prva razlika između pjesničkog teksta *Mrtvac*, putopisa *Oko Lobora* i filma *Melancholia* jest ta da pjesma i putopis pripadaju književnom rodu, a film filmskome rodu. Pjesnički je tekst *Mrtvac* strofičan. Užarević (1991: 82) za strofu navodi da je to minimalna jedinica u kojoj se u pravilu harmonično sjedinjuju metričke, sintaksne i tematske strane verbalne građe. Pjesma *Mrtvac* ima pet katrena, a rima je isprekidana (a, b, c, b) što znači da se stihovi rimuju bez čvrstog rasporeda. Dužina je stiha grafostilistički indikator, što je stih kraći, ekspresivniji je i stilogeniji, a u ovome pjesničkom tekstu uočavamo stih osmerac.

Što se tiče filma *Melancholia*, njega zapravo otvara nekolikominutni prolog, koji se odlikuje vizualnim, gotovo slikarskim izrazom, što je dodatno pojačano glazbom u pozadini. U tom se kratkom prikazu sažimaju sva tematsko-motivska područja koja će se razraditi u dvije velike narativne cjeline filma, od kojih je svaka posvećena jednoj od dviju sestara; prva je Justine, a druga Claire. Kada govorimo o formi putopisa *Oko Lobora*, njegova forma sadržava realistično prikazivanje putovanja, ali opisano umjetničkim stilom. Putopisac iznosi osobne stavove, emocije i mišljenja, ali i kritike te pokušava naglasiti i dobre i loše strane hrvatskoga i srpskoga naroda. Forma putopisa opisuje ljepote mjesta Lobora i prirode, eksterijera, ali i ljudi. Vanjski izgled pjesničkog teksta *Mrtvac* ukazuje na vertikalnost. „Vertikalnost je naime vizualni, a ne auditivni fenomen. Pritom je svakako relevantno što se ona obavezno zamišlja (i realizira) kao kretanje odozgo prema

dolje, a ne obratno“ (Užarević, 1991: 45) što se onda nadovezuje na iščitavanje razine stila i teme pjesme.

Važnost se forme u filmovima očituje kroz kadrove, a kadar je „specifično svojstvo filma uopće: svijet pred nama, svijet u kojem jesmo, kao pojava što se vidi i čuje, niti odjednom nastaje, niti odjednom nestaje.“ (Peterlić, 2000: 55). Budući da je *Melancholia* formom duži od eksperimentalnog filma, tako primjećujemo da se razni kadrovi izmjenjuju. Kadrovi uočljivi u *Melancholiji* krupni su kadrovi, a zatim i dugi kadrovi čiji učinak može biti dokumentiranost i istinitost. Okvir je povezan s vertikalnošću i odnosi se na vidljivost početaka i završetaka stihova. U pjesničkome je tekstu *Mrtvac* okvir jasno vidljiv budući da su interpunkcijskim znakovima i velikim početnim slovima točno označeni početci i krajevi stihova. Okvir, kao što je važan u pjesničkim tekstovima, tako je važan i u filmu, a to je „prostorna konstanta filma, upravo kao što je i kadar konstanta koja se primarno opaža i doživljava kao vremenska.“ (Peterlić, 2000: 65). Glavni su kadrovi filma *Melancholia* vezani uz prikaz prirode, osobito neba i zvijezda. U ovome filmu također je naglašeno i prikazivanje ženskog tijela kako ogoljeno leži na kamenu pored jezera.

Iako putopis *Oko Lobora* pripada prozi, on po svojoj formi više naginje prema liričnosti zbog svog izraza, tj. načina pisanja. Samim ponavljanjem motiva oblaka: *Oblaci, teški, crni, zabrinuti oblaci. Oblaci kao misli... Sivi i mutni, mutni i sivi oblaci... Oblaci mutni, uzburkani oblaci.* (Matoš, 2015: 62-64) ističe se lirski element koji samim time pridonosi ritmičnosti teksta. Time nam se ovaj putopis doima poput melankolične, emotivne pjesme. Rečenice su u putopisu većinom kratke. Film *Melancholia* duže je forme budući da traje više od dva sata. Dakle što se tiče forme, ne vidimo izravnu povezanost, tj. sličnost pjesničkog teksta, filma i putopisa.

Sage dviju sestara u filmu djeluju kao oblik jedne iste priče. Prvi dio filma kreće na imanju na kojemu se odvija vjenčanje Justine i Michaela gdje zapravo vidimo kratko portretiranje likova, Justineina sestra, muž, roditelji, a kamera vrlo precizno prati svaki od tih likova. Prvi dio filma također prikazuje Justineino užasno psihičko i tjelesno stanje. U drugom dijelu filma već vidimo naznake kako su se sestre pomirile s dolaskom apokalipse. Sudar dvaju planeta i odnos dviju sestara zapravo su međusobno povezani. Dva različita svijeta, tj. planeta i dva različita karaktera sestara. U prvome dijelu Justine karakterizira anksioznost zbog svih ljudi na svadbenoj proslavi, dok je Claire

zaštićena i sretna je je okružena psihemima višeg građanskog sloja. U drugome dijelu filma dolazi do promjene perspektiva. Justine sad zapravo smireno čeka potencijalni spas i kraj svijeta, dok Claire postaje sve više rastrojena jer je shvatila da sve ono u što je vjerovala pa tako i njezino društvo više je ne mogu zaštititi i eventualno spasiti.

Iako je u ovom završnom radu navedeno da je i stil jedna od tekstualnih struktura, nećemo je zasebno razmatrati i analizirati budući da stil ulazi u ostale tekstualne strukture, a to su forma, subjekt i tema. Što se filma tiče, on je zapravo jedna velika pjesnička i auditivna slika kroz koju mi doživljavamo ostala osjetila, ovisi koliko pažljivo pratimo film. Ono što razlikuje ovaj film od ostalih filmova temeljenih na apokaliptičnim temama jest da u *Melancholiji* nema bučnih vijesti, izvještavanja o smaku svijeta na televiziji, masovnog paničarenja među ljudima. Prikazani su tek pojedinci koji u svom intimnom okruženju iščekuju kraj i mirno proživljavaju strah. Akteri, glumci, tj. likovi filma zaista su stilski formirani besprijeekorno. Precizni su, dimenzionirani i potpuno prirodno prikazani.

U putopisu *Oko Lobora* vidljivo je pisanje samoga putopisa, a to je početkom ožujka 1907. Iako putopis ne pripada lirici, oblaci su kao motivi u putopisu personificirani. Isto to možemo reći i za pjesnički tekst *Mrtvac* u kojemu dominira motiv oblaka i prirode: *A oblaci nebom plove / U tišine veličajne. // Mirno lebde, tiho plove / K svijetloj pruži nebosklona; / Tako lebde ponad zemlje / Od početka, do iskona.* (Vidrić, 2015: 17). Motivom se oblaka u putopisu dodatno naglašava pronalaženje identiteta i lutanja. Putopis započinje opisom oblaka, a završava putopišćevim oproštajem od personificiranog Lobora: *Zbogom, Lobore, stari, plemeniti, nesrećni Lobore!* (Matoš, 2015: 68).

Stil je u filmu *Melancholia* teško odrediti. Može se reći da film pripada znanstveno-fantastičnom žanru, ali predstavlja i borbu za egzistenciju koju je nemoguće izboriti jer je apokalipsa neizbježna. Valja ponoviti da se film sastoji od dvije velike cjeline pod nazivom Justine i Claire. U pjesničkom tekstu *Mrtvac* kao glavnu stilsku figuru prepoznamo personifikaciju budući da je priroda poprimila ljudske osobine. Prisutan je i kontrast, tj. usporedba čovjeka i prirode i koliko je čovjek zapravo malen i nemoćan naspram nebeskih visina: *Ubila ga ruka silna, / Vječno jaka, vječno živa, / Što*

živote rasipava / I živote utrjava. (Vidrić, 2015: 2017). Iz navedenog citata prepoznajemo da je priroda ta kojoj nema kraja, ona je vječna, a ljudska bića su smrtna.

4. 2. Subjekt

Subjekt je u pjesničkom tekstu *Mrtvac* strukturno izražen kao Nad-Ja instanca „koja izražava gledište iskaza kao govorne cjeline i koja može, a ne mora strukturno-materijalno biti prisutna u iskazu.“ (Užarević, 1991: 125). Priroda je iznad čovjeka. Takav Nad-Ja subjekt prepoznajemo i po tome što je pjesnički tekst pisan u trećem licu. Lirski subjekt na početku opisuje prirodu, tj. vodu i nebo mirnim tonom, a zatim naglašava da je upravo ta priroda ubojica. U *Melancholiji* prisutna su dva glavna subjekta, a to su sestre Justine i Claire. U prvom je dijelu filma Justine prikazana kao depresivna, melankolična, psihički nestabilna osoba, dok je njena sestra prikazana kao staložena i mirna. Justineini problemi zapravo nastaju izvan nje, kao i njeno psihičko stanje, koje ne ovisi mnogo o njoj. Njen pesimizam, depresija i iščekivanje najgoreg pripremiло ju je na katastrofu i u tim finalnim trenucima kada je planet sve bliže Zemlji, snažnija je od dotad sabrane i racionalne Claire te predstavlja oslonac i glas razuma.

U putopisu *Oko Lobora* pri opisivanju Ivančice, pridjevi tamni, teški i sivi (oblaci) zapravo na neki način simboliziraju subjektovo raspoloženje. Oblaci simboliziraju impresionistički vizualni doživljaj i simbol su subjektovog duševnog stanja. Cijeli je tekst prožet melankoličnom atmosferom, što je usporedivo i s filmom *Melancholia* i s pjesmom *Mrtvac*. Subjekt putopisa tmurnog je raspoloženja zbog opisa slavne hrvatske prošlosti. U završnome dijelu putopisa subjekt razgovara sa sjenom što se može protumačiti kao razgovor subjekta s njegovom dušom. On progovara i o tužnoj činjenici jer ne postoje uspomene hrvatske zemlje koja se oduprla turskome narodu. Cijeli je putopis prožet subjektivim razmišljanjima o propasti plemstva, sa svojom sjenom razgovara o moralu trgovaca, razmišlja o razlikama hrvatskoga i srpskoga stanovništva stalno ih uspoređujući.

Claire je u filmu prikazana kao svetačka figura koja se uvijek svima na usluzi te se o svemu brine pa je čak ni sve bliži smak svijeta i mentalna napetost nije mogla zaustaviti da napravi doručak svojim najbližima. S druge strane imamo Justine koja je na prvu opasan ženski lik, izravno vezana uz prirodu i iracionalnost, ali se na kraju ipak uspostavi da je ona mirnija zbog apokalipse. Za Justine se

može reći da je ona jedina normalna u cijelom svom okruženju jer mirno, bez paničarenja čeka svoju smrt. *Melancholiju* se može zamisliti kao nekakav eksperiment u kojemu sudjeluju glavni protagonisti filma kako bi se prikazalo njihovo ponašanje i djelovanje u krajnjim scenama, tj. situacijama. Prema tome kraj svijeta, tj. apokalipsa funkcionira kao narativni simbol povezujući različita emocionalna, psihička, ali i fizička stanja subjekata. Već iz samog analiziranja instance subjekta u pjesmi *Mrtvac* vidimo da je čovjek u podređenom položaju u odnosu na prirodu, tj. na nebo. I nakon svoje smrti čovjek je predan prirodi; njegovo tijelo odlazi u zemlju, a njegova duša u nebeske visine. Prisutna je pesimističnost, svjesnost nemoći čovjeka prema zakonima prirode: *Ubila ga i sad leži, / U nebo mu gleda glava - / Mirno trune, a nad njim se / Dim na zemlju povijava.* (Vidrić, 2015: 17).

4. 3. Tema

Području teme pripadaju naslov i motivi. Naslov je uz formu prva informacija o tekstu. Užarević (1991: 53) navodi da naslov u tekstu predstavlja „strukturno relevantan element pjesme te da je naslov granica koja tekst dovodi u vezu s izvantekstualnom zbiljom.“ Naslov pjesničkog teksta *Mrtvac* smješten je iznad samog teksta te on stoga nosi funkciju imenovanja. Tema filma *Melancholia* može se iščitati već iz samog naslova jer će zasigurno prikazivati melankoličnu radnju i melankolične likove. Naslov upućuje na psihičko stanje duboke i dugotrajne tuge i melankolije koju ponajviše prati glavnu junakinju Justine. Film *Melancholia* i pjesnički tekst *Mrtvac* tematski imaju sličnosti, dok se putopis *Oko Lobora* najviše razlikuje. Sam naslov pjesničkog teksta *Mrtvac* signalizira pripadnost pjesme lirici. Filmski je naslov dvoznačan. S jedne strane imamo termin melankolija koja označava privremeno bolno i depresivno, ali i nostalgično stanje uma. To je subjektivno ponašanje i raspoloženje koje se prenosi na objektivni svijet. S druge pak strane imamo *Melancholiju* koja predstavlja planet koji se približava Zemlji. Samim time prepoznamo personifikaciju. Planet je personificiran, melankoličan je, a ujedno je time povezan s dušama subjekata, tj. psihema u filmu.

U pjesničkom je tekstu *Mrtvac* svijet prikazan kao apstraktan. Uspoređuju se vertikale i horizontale, a subjekt leži u podređenom položaju, mrtav. Čovjek je u horizontalnom odnosu nasuprost nebeskim visinama koje su vertikalne. U pjesmi se uspostavlja oprjeka subjekta koji mrtav leži i prirode koja

je vječno živa. Smrt je neizbježna sila. Što se tiče motivske strukture pjesničkog teksta, ona je u neodvojivoj vezi sa strukturom subjekta jer njegovo kretanje utječe na izbor motiva i njihovu vidljivost. Motivi se u pjesničkom tekstu *Mrtvac* ponavljaju. Ponavlja se motiv crna zemlja: *Crnom zemljom preoranom // S kamena po crnoj zemlji* (Vidrić, 2015: 17). Sam epitet *crna* pridonosi tmurnom tonu pjesme, kao i ritmu. Oblaci su također jedan od motiva koji se pojavljuju u prvoj i drugoj strofi pjesme. Motiv je oblaka prisutan kroz cijeli putopis *Oko Lobora*. Tim se motivom u putopisu također opisuje emocionalno stanje subjekta, tj. njima subjekt dodatno naglašava svoje lutanje. Kako oblaci putuju, tako putuju i misli lirskog subjekta, ali i on sam lutajući hrvatskim krajevima i obilazeći dvorce Keglevića i Babonića. Dvorac Keglević subjekt smatra nositeljem povijesti, a ujedno je i oduševljen njegovom bogatom poviješću i izgledom.

Kada se pak govori o filmu, taj filmski prikaz nas gledatelje, ali i likove na racionalnoj, podsvjesnoj i duhovnoj razini stavlja licem u lice sa smrću. Način je na koji se u filmu prikazuje apokalipsa intimistički i sveopći. Događa se zapravo apokalipsa planeta i apokalipsa ljudi. Iako je smrt kao tema i kao sudbina likova nešto na što smo naviknuli u filmu (neke nas pogađaju, s nekima suosjećamo, s nekima ne), ona nikad nije bila ovako prekrasno prikazana u svojoj neizbježnosti i mračnoj moći kao u *Melancholiji*. U pjesničkom tekstu *Mrtvac* smrt je također prikazana kao neizbježna. Kroz stih pjesme u kojemu se spominje da je smrt vječno jaka i vječno živa prepoznaje se stilska figura oksimoron. Temeljni je motiv putopisa oblak, ali mnogobrojni su epiteti čime je tekst gotovo cijeli liričan. Zajednički je motiv putopisa *Oko Lobora* i filma *Melancholia* motiv noći. Isto tako zajednički motiv putopisa i pjesme *Mrtvac* jesu motiv oblaka i zemlje: *Zemlja, tamna i teška, zemlja čuva tamno, teško ćutanje. A nebo, gora, Babonićev Oštrc, noć i zemlja u oblacima, tamnim, teškim, nujnim oblacima.* (Matoš, 2015: 68).

U filmu nas reflektivni i naturalistički prikaz smaka svijeta suočava s vlastitim krajem. Sve umire, za svime žalimo, od svega se opraštamo. Spektakularno finale u kojem se strašno isprepliće s predivnim, jedno je od najljepše prikazanih scena u ovom filmu. Film sažima i dvije vrlo važne teme, a to su demaskiranje, tj. otkrivanje pripadnika višeg društvenog sloja i analiza ženskih likova. Smrt je temeljni motiv filma i Vidrićeve pjesme *Mrtvac*. Pjesnički tekst obiluje bolnom atmosferom, čovjek umire, priroda ga je nadjačala. Istu takvu situaciju prepoznajemo i u filmu *Melancholia* u kojemu je vidljivo pomirenje čovjeka s nadolazećom apokalipsom, sa smrću. Iako u putopisu *Oko*

Lobora nema izravnog motiva smrti, može se reći da subjekt žali za umrlom hrvatskom kulturom, poviješću, žali za svojim Lobarom, a oblaci dodatno naglašavaju njegovo melankolično stanje. Subjekt se putopisa stapa s prirodom, u *Melancholiji* su Justine i Claire pomirene sa silom i snagom prirode, dok je u pjesničkom tekstu *Mrtvac* subjekt već pao pod silne ruke prirode i smrti.

5. ZAKLJUČAK

Analizirajući i uspoređujući Matošev putopis *Oko Lobora*, Vidrićev pjesnički tekst *Mrtvac* i von Triero film *Melancholia*, sa sigurnošću se može zaključiti da se najveća razlika, što se tiče tekstualnih struktura, očituje na razini forme. Forma određuje je li riječ o poetskom, proznom ili dramskom tekstu. Putopis *Oko Lobora* pripada proznome tekstu, a pjesnički tekst *Mrtvac* poetskom. S druge strane, forma se u filmovima očituje kroz kadrove. Razlike na formalnoj razini najlakše su uočljive zbog pripadnosti različitom umjetničkom rodu. Putopis i pjesnički tekst pripadaju književnom rodu, a filmski predložak filmskome rodu. Iako postoje razlike, najviše je sličnosti uočeno na razini teme budući da se motivi poput oblaka i noći pojavljuju i u putopisu i u pjesničkom tekstu, ali i u filmu. Što se tiče narativnih figura, također koliko ima sličnosti toliko ima i razlika. Ono što je zajedničko filmu *Melancholia* i pjesmi *Mrtvac* jest borba čovjeka i prirode. U oba se predloška opisuje koliko je čovjek nemoćan i malen u odnosu na prirodu koja nikad ne umire. Što se tiče tekstualnih struktura njih je najlakše uočiti u pjesničkom tekstu. Kada je riječ o temi, području teme pripadaju naslov i motivi, a naslov je prva informacija o tekstu. U sva tri predloška prepoznamo usku povezanost naslova sa samim sadržajem predloška. Već samim naslovom dobivamo informaciju o čemu će se raditi. Pjesnički tekst *Mrtvac* govori o mrtvacu, kako i sam naslov kaže. Film *Melancholia* predstavlja istoimeni planet koji se približava zemlji, ali i melankolično stanje psihema. Putopis *Oko Lobora* samim naslovom nagovještava mjesto kojim subjekt putuje i ujedno piše o njemu. Što se tiče narativnih figura, prva je psihemska koja označava skup nekog svojstva, očituje se kroz lik. Psihemi su najčešće povezani s ontemskom narativnom figurom jer njihovo okruženje dosta utječe na njihovo emocionalno stanje. Putujući kroz Lobar, kroz Hrvatsku, putopisac doživljava razna osjećanja, u filmu su psihemi povezani i svoja najteža psihička stanja proživljavaju u okviru svoja četiri zida, dok se na kraju prepuštaju prirodi. Lirski subjekt u tekstu *Mrtvac* već je prepušten prirodi, stopio se s njom u potpunosti jer je mrtav. Jezgre sociemske narativne figure čine imenice u množini, npr. seljaci, malograđani itd., a najviše primjera ontema prepoznamo u filmu *Melancholia* i putopisu *Oko Lobora*.

6. LITERATURA

6. 1. Knjige

1. Oraić Tolić, Dubravka. 2013. *Čitanja Matoša*, Zagreb, Naklada Ljevak
2. Peleš, Gajo. 1999. *Tumačenje romana*, Zagreb, ArTresor
3. Peterlić, Ante. 2000. *Osnove teorije filma*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada
4. Rem, Goran. 2011. *Pogo i tekst*, Zagreb, Meandarmedia
5. Užarević, Josip. 1991. *Kompozicija lirske pjesme*, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozoskog fakulteta

6. 2. Izvorni znanstveni članci u časopisu

1. Užarević, Josip. 1997. *Vidrićeve Pjesme – zbirka ili knjiga?*, *Croatica* 45-46, str. 347-358.

6. 3. Radovi u zborniku

1. Bagić, Krešimir. 2016. *Polemički stil A. G. Matoša*. Rem, G. (Ur.), Zbornik Antun Gustav Matoš, Matrica moderniteta, (str. 9-28). Osijek, Krešendo
2. Beck, Boris. 2016. *Matošev publicistički diskurs – od stila do političkog imaginarija*. Rem, G, ur., Zbornik Antun Gustav Matoš, Matrica moderniteta, (str. 29-40). Osijek, Krešendo

6. 4. Mrežni izvori

1. *Hrvatska enciklopedija*, A. G. Matoš: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=39480>, pristupljeno: 25.8.2021.
2. *Hrvatska enciklopedija*, Lars von Trier: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62257>, pristupljeno: 25.8.2021.
3. *Hrvatska enciklopedija*, Vladimir Vidrić: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64546>, pristupljeno: 25.8.2021.
3. Matoš, A. G. 2015. *Odabrani eseji i putopisi*, (str. 62-68): http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/matos_odabraniesejiiputopisi.pdf, pristupljeno: 25.8.2021.

4. Vidrić, V. 2015. *Pjesme*, (str. 17): https://www.djecamedija.org/dk/lektire/Vladimir_Vidric_-_Pjesme.pdf, pristupljeno: 25.8.2023.